

AVALIKU OMANDI MANIFEST

Eessõna

Raamat kui raamat kuulub autorile, mõttena aga kuulub ta inimkonnale — ja see sõna pole mitte liiga kõrgelennuline. See on kõigi mõistuslike olendite õigus. Kui tuleks ohverdada üks kahest õigusest — kas kirjaniku õigus või inimvaimu õigus, siis peaks see kindlasti olema kirjaniku õigus, sest meie ainus mure on avalik huvi, ja ma väidan, et kõik muud huvid peavad seisma meie omast kõrgemal.
Victor Hugo, Rahvusvahelise kirjanike kongressi avakõne, 1878

Meie turud, meie demokraatia, meie teadus, meie vaba sõna traditsioonid ja meie kunst sõltuvad märksa enam avalikus omandis olevast või vabalt kättesaadavast materjalist kui omandiõigustega kaetud informatsioonilisest materjalist. Avalik omand ei ole mingi kleepuv jäänus, mis jääb üle, kui kogu hea kraam on omandiõigusega kaetud. Avalik omand on koht, kust murrame oma kultuuri ehitusplokke. Tegelikult hõlmab see enamiku meie kultuurist.
James Boyle, *The Public Domain*, lk 40, 2008

Avalik omand, nagu me seda mõistame, on infokogum, mis on ligipääsetav ja taaskasutatav tavaliselt autoriõigusega seotud tõketeta — olgu sellepärast, et autoriõigus seda ei kaitse, või siis sellepärast, et õiguste valdajad ise on otsustanud need tõkked eemaldada. See on aluseks meie jagatud teadmuses ja kultuuris väljenduvale enesemõistmisele. See on toormaterjal, millest luuakse uusi teadmisi ja uut kultuuri. Avalik omand toimib kaitsemehhanismina, mis tagab, et see toormaterjal on saadaval oma reprodutseerimise hinnaga — mis on nullilähedane — ja et kõik ühiskonnaliikmed saavad seda kasutada. Elujõuline ja kasvav avalik omand on meie ühiskondade sotsiaalse ja majandusliku heaolu seisukohast hädavajalik. See on kesksel kohal hariduses, teaduses, kultuuripärandi ja avaliku sektori info vallas. Õitsev ja arenev avalik omand on üks eeldusi, et inimõiguste ülddeklaratsiooni artikli 27.1 põhimõtted ("Igaühel on õigus

vabalt osa võtta ühiskonna kultuurielust, nautida kunsti ja saada osa teaduse edusammudega kaasnevatest hüvedest.”) saaksid kehtida kõigile meile üle kogu maailma.

Digitaalne võrgustatud infoühiskond on toonud avaliku omandi teema autoriõiguslike arutelude esiplaanile. Avaliku omandi säilitamine ja tugevdamine nõuab selle elutähtsa ressursi olemuse ja rolli kaasajastatud mõtestamist. Käesolev avaliku omandi manifest defineerib avaliku omandi olemuse ning visandab 21. sajandi alguses selle terviklikkuse tagamiseks vajalikud põhimõtted ja juhtnöörid. Avalikku omandit käsitletakse siin selle suhetes autoriõigusega, jättes kõrvale muud intellektuaalse omandi õigused (nagu patendid ja kaubamärgid), samas kui autoriõigust käsitletakse selle avaraimas tähenduses, mis hõlmab autoriõiguse alla kuuluvaid varalisi ja isiklikke õigusi ja sellega seonduvaid õigusi (sh kaasnevad õigused ja andmebaasiõigused). Seega kasutatakse sõna “autoriõigus” alljärgnevalt kõiki neid õigusi kätkevas tähenduses. Sõnaga “teos” peetakse silmas kogu materjali, mida selliselt defineeritud autoriõigus kaitseb, hõlmates niisiis ka andmebaase, esitusi ja salvestisi. Samal põhimõttel hõlmab “autori” mõiste fotograafe, produtsente, leviorganisatsioone, kunstnikke ja esitajaid.

Avalik omand 21. sajandil

Käesolevas manifestis taotletavat avalikku omandit määratletakse siin kultuurilise materjalina, mida võib piiranguteta kasutada, kuna seda ei kaitse autoriõigus. Lisaks formaalselt avalikus omandis asuvatele teostele leidub hulganisti väärtuslikke teoseid, mida inimesed on vabatahtlikult ja lahetel tingimustel jaganud, luues eraõiguslikult üles ehitatud ühisvara, mis toimib paljuski nagu avalik omand. Üksikisikutel on ühtlasi õigus kasutada mitmeid autoriõigusega kaitstud teoseid tänu autoriõigusele seatud piirangutele ja eranditele, õigustatud kasutusele (*fair use*) ja õigustatud pruugile (*fair dealing*). Kõik need meie kultuurile ja pärandile ligipääsu avardavad allikad on olulised

ning nende eest tuleb aktiivselt hoolt kanda, et ühiskond võiks meie jagatud teadmusest ja kultuurist täielikult osa saada.

Avalik omand

Avaliku omandi mõiste tuumaks on struktuurne avalik omand. See koosneb meie jagatavast teadmusest, kultuurist ning allikaist, mis on kehtiva õiguse alusel kasutatavad autoriõiguslike piiranguteta. Struktuurne avalik omand koosneb kaht tüüpi materjalist:

1. **Teosed, mille autoriõiguslik kaitse on lõppenud.** Autoriõigus on autoritele omistatav ajutine õigus. Selle ajutise kaitse lõppedes lakkavad kehtimast kõik õiguslikud piirangud, v.a. isiklikud autoriõigused maades, kus need on aegumatud.
2. **Autoriõigusega mittekaitstava informatsiooni loomulik ühisvara.** Tööd, mida ei kaitse autoriõigus, kuna nad ei vasta originaalsusnõudele või on kaitse alt välja jäetud (nt andmed, faktid, ideed, protseduurid, protsessid, süsteemid, toimeviisid, mõisted, printsiibid või avastused, sõltumata nende kirjeldamise, selgitamise, illustreerimise või teostamise vormist, aga ka seadused ning õigusaktid ja haldusdokumendid). See loomulik avalik omand on meie ühiskondade toimimiseks liialt oluline, et koormata seda mis tahes õiguslike piirangutega isegi lühikeseks ajaks.

Struktuurne avalik omand on ajalooliselt kujunenud vastukaal autorite õigustele, mida kaitseb kodifitseeritud autoriõigus, ning see on elutähtis meie ühiskondade kultuurimälu ja teadmusbaasi jaoks. 20. sajandi teisel poolel on mõlemat eelkirjeldatud koostisosa kurnatud, pikendades autoriõiguste kehtivusaega ning juurutades uusi autoriõigusega sarnanevaid kaitsemeetmeid.

Vabatahtlik avalik omand ja kasutajate õigused

Lisaks struktuursele avalikule omandile leidub muidki olulisi allikaid, mis võimaldavad inimestel autoriõigusega kaitstud teoseid vabalt tarvitada. Need kujutavad endast meie praeguse kultuuri ja teadmuse “hingamisruumi”, mis tagab, et autoriõigus ei sekkuks ühiskonna teatud vajadustesse ja autorite vabadesse valikutesse. Kuigi need allikad parandavad ligipääsu kaitstud teostele, seavad mõned neist piiranguid teatud kasutusviisidele või piiravad mõne kasutajagrupi ligipääsu:

1. **Teosed, mida õiguste valdajad vabatahtlikult jagavad.** Loojad võivad oma teostelt kasutuspiiranguid eemaldada, lisades neile vaba litsentsi või kasutades muid õiguslikke vahendeid, et võimaldada teistel oma tööd piiranguteta kasutada, või andes teose avalikku omandisse. Vabade litsentside kohta vt vaba tarkvara definitsiooni <http://www.gnu.org/philosophy/free-sw.html>, vabade teoste definitsiooni vt <http://freedomdefined.org/Definition>, avatud teadmuse kohta vt <http://opendefinition.org/1.0/>.
2. **Kasutajaõigused, mis on loodud autoriõiguse erandite ja piirangute, õigustatud kasutuse (*fair use*) ja õigustatud pruugiga (*fair dealing*).** Need õigused on avaliku omandi lahutamatu osa. Nad tagavad, et kõigil on piisav ligipääs meie jagatud kultuurile ja teadmusele, võimaldades elutähtsate sotsiaalsete institutsioonide tegevust ning erivajadustega inimeste osalust ühiskonnas.

Kokkuvõttes aitavad avalik omand, teoste vabatahtlik jagamine, autoriõiguse erandid ja piirangud, õigustatud kasutus ja õigustatud pruuk kindlustada, et igaühel on juurdepääs meie jagatud kultuurile ja teadmusele, hõlbustades innovatsiooni ja kultuuris osalemist kogu ühiskonna hüvanguks. Seetõttu on tähtis, et mõlemat tüüpi avalik omand leiaks aktiivset tuge ja saaks täita oma võtmerolli sel kiirete tehnoloogiliste ja ühiskondlike muutuste ajastul.

Üldpõhimõtted

Kiirete tehnoloogiliste ja ühiskondlike muutuste ajastul täidab avalik omand elutähtsat rolli kultuurilises osaluses ja digitaalses innovatsioonis. Seetõttu tuleb selle eest aktiivselt hoolitseda, pidades silmas teatud üldisi põhimõtteid. Alljärgnevad printsiibid on hädavajalikud, et hoida alal me arusaam avaliku omandi mõttest ning tagada, et avalik

omand saaks infoühiskonna tehnoloogilises keskkonnas jätkuvalt oma rolli täita. Need põhimõtted on järgmised:

1. Avalik omand on reegel, autoriõiguslik kaitse on erand. Kuna autoriõiguslik kaitse kehtib üksnes teatavate originaalsete väljendusvormide suhtes, kuulub enamik mis tahes ajal maailmas loodud andmeist, informatsioonist ja ideedest avalikku omandisse. Lisaks informatsioonile, mis kaitse alla ei kuulu, laieneb avalik omand igal aastal teoste võrra, mille kaitseaeg läbi saab. Autoriõiguslike kaitsenõuete ja autorikaitse piiratud kestuse koosmõju rikastab avalikku omandit, tagades ligipääsu meie jagatud kultuurile ja teadmusele.

2. Autoriõiguse kaitse peaks kestma ainult niikaua, kui on vaja mõistliku kompromissi saavutamiseks autori õiguste kaitsmise ja tema vaimse töö tasustamise ning kultuuri ja teadmuse levitamise avaliku huvi kaitsmise vahel. Ei autori ega üldsuse perspektiivist lähtudes ei leidu pädevaid argumente (olgu ajaloolisi, majanduslikke, sotsiaalseid või muid) ülemäära pika autoriõigusliku kaitse toetuseks. Autor peab saama lõigata oma vaimse töö vilja, kuid üldsuselt ei tohi ülemäära pikaks ajaks võtta teoste vaba kasutamise hüvesid.

3. Mis on avalikus omandis, peab jääma avalikku omandisse. Avalikku omandisse kuuluvaid teoseid ei tohi allutada kellegi ainukontrollile ei nende tehniliste reproduktsioonide kuulutamise ja ainuõiguste esemeiks ega tehnoloogiliste kaitsemeetmete rakendamise ja juurdepääsu piiramiseks sellistele reproduktsioonidele.

4. Avalikus omandis teose digitaalse koopia õiguspärasel kasutajal peab olema vabadus niisugust teost taaskasutada, kopeerida ja muuta. Teose kuulumisest avalikku omandisse ei järeldu ilmtingimata, et see tuleb avalikkusele kättesaadavaks teha. Avalikus omandis oleva füüsilise teose omanikul on vabadus piirata ligipääsu niisugusele teosele. Kuid kui ligipääs teosele on juba antud, ei peaks enam rakenduma õiguslikke piiranguid nende teoste taaskasutusele, muutmisele või reprodutseerimisele.

5. Lepinguid või tehnilisi kaitsevahendeid, mis piiravad ligipääsu avalikus omandis olevatele teostele või takistavad nende taaskasutust, ei tohi jõustada. Teose staatuse avalikus omandis garanteerib õiguse taaskasutada, muuta ja reprodutseerida. See hõlmab ka neid õigusi, mis tekivad autoriõiguse

eranditest ja piirangutest, õigustatud kasutusest ja õigustatud pruugist, mis tagab omakorda, et niisuguste teoste kasutamist ei tohi piirata lepinguliste või tehnoloogiliste vahenditega.

Lisaks eeltoodule tuginevad ülalkirjeldatud vabatahtlik avalik omand ja kasutajate õigused veel järgmistele põhimõtetele:

1. **Vabatahtlik loobumine autoriõigusest ja kaitstud teoste vabatahtlik jagamine on autori ainuõiguse teostamise õiguspärased viisid.** Paljud autorid, kelle teosed on autoriõigusega kaitstud, ei soovi oma õigusi tegelikult täies mahus rakendada või tahavad neist täielikult loobuda. Kui see tegevus on vabatahtlik, on see õiguspärane viis oma autoriõiguste teostamiseks ning seda ei tohi takistada seaduse, teiste õigusaktide ega muude mehhanismidega, sh isiklike õiguste võõrandamatuse kaudu.

2. **Autoriõiguse erandeid ja piiranguid, õigustatud kasutust ja õigustatud pruuki tuleb aktiivselt toetada, tagamaks autoriõiguse ja avaliku huvi fundamentaalse tasakaalu toimimist.** Need mehhanismid loovad kasutajaõigused, mis on hingamisruumiks tänapäevases autoriõiguse süsteemis. Kiirete tehnoloogiliste ja ühiskondlike muutuste ajal on oluline, et need õigused suudaksid jätkuvalt tagada elutähtsate sotsiaalsete institutsioonide toimimist ja erivajadustega inimeste sotsiaalse osaluse võimaldamist. See tähendab, et autoriõiguse erandeid ja piiranguid, õigustatud kasutust ja õigustatud pruuki tuleb näha loomu poolest arenevatena ning avaliku huviga pidevalt kohanduvatena.

Käsitletud põhialuste kõrval vajab viivitamata lahendamist mitu avaliku omandiga seotud küsimust. Järgnevate soovitude eesmärk on kaitsta avalikku omandit ja tagada, et see saaks ka tulevikus tõhusalt toimida. Kuigi need soovitud on rakendatavad autoriõigusele selle kogu ulatuses, on neil eriline tähtsus hariduse, kultuuripärandi ja teaduslike uuringute seisukohast.

Üldised soovitud

1. **Autoriõiguse tähtaega tuleb lühendada.** Autoriõiguse pikk tähtaeg koos registreerimiskoostega puudumisega kahjustab tuntavalt ligipääsu meie jagatud

teadmusele ja kultuurile. Ühtlasi kasvatab see orbteoste hulka, tuues juurde teoseid, mis pole ei autorite kontrolli all ega kuulu avalikku omandisse ning mida ei saa kummalgi viisil kasutada. Seega tuleks uute teoste puhul autoriõiguse kestust mõistliku piirini lühendada.

2. Iga muutus autoriõiguse ulatuses (sh iga uus kaitstava ainese definitsioon või ainuõiguste laiendus) peab arvesse võtma selle mõju avalikule omandile. Ükski muutus autoriõigusliku kaitse ulatuses ei tohiks tagasiulatuvalt laieneda teostele, mis juba on kaitse all. Autoriõigus on ajaliselt piiratud erand meie jagatud kultuuri ja teadmuse staatuses avaliku omandina. 20. sajandil on selle ulatus märkimisväärselt suurenenud, rahuldumaks laiema avalikkuse arvel väikese grupi õiguste valdajate huve. Selle tagajärjel on enamik meie jagatud kultuurist ja teadmusest lukustatud autoriõiguse ja tehniliste piirangute taha. Minimaalselt peame tagama, et olukord ei halveneks ning et see võiks tulevikus paraneda.

3. Kui mingi materjal on määratud saama struktuurse avaliku omandi osaks oma päritolumaal, tuleb seda tunnustada struktuurse avaliku omandi osana kõigis maailma riikides. Kui materjalile ühes riigis ei laiene autoriõiguse kaitse, kuna see kuulub autoriõiguse erandi alla või sellepärast, et see ei täida originaalsusenõuet või selle autoriõigus on lõppenud, ei tohiks kellelgi, sh autoril olla võimalik nõuda samale materjalile autoriõiguslikku kaitset teises riigis ega võtta seda struktuursest avalikust omandist tagasi.

4. Iga katset avalikku omandisse kuuluvat materjali pettuse või eksitamise teel omastada tuleb seaduse jõuga karistada. Säilitamiseks avaliku omandi terviklikkust ja kaitsmaks avalikus omandis materjalide kasutajaid valede ja eksitavate ettekujutuste eest, tuleb kõik eksitavad püüded avaliku omandi materjali omastada tunnustada ebaseaduslikuks.

5. Ühtki muud intellektuaalse omandi õigust ei tohi kasutada avaliku omandi materjali tagasihaardeks ainuõigusliku kaitse alla. Avalik omand tasakaalustab sisemiselt autoriõiguste süsteemi. Seda sisemist tasakaalu ei tohi manipuleerida, püüdes taastada või soetada ainuõigusi mingite autoriõiguse väliste regulatsioonide abil.

6. On vaja praktilist ja tõhusat moodust orbteoste ja ärilisest ringlusest väljas olevate teoste kättesaadavaks tegemiseks, et ühiskond saaks neid jälle kasutada. Autoriõigusliku kaitse ulatuse ja kestuse laiendamine ning

välisteoste registreerimisnõude keeld on tekitanud suure hulga orbeoseid, mis ei ole autorite kontrolli all ega kuulu ka avalikku omandisse. Praeguse asjakorralduse juures ei too need teosed kasu ei oma autoritele ega ühiskonnale, seega tuleks need viljaka taaskasutamise tarvis üldsusele kättesaadavaks teha.

7. Mäluasutused peavad võtma enda kanda erilise rolli avalikku omandisse kuuluvate teoste tõhusas märgistamises ja säilitamises. Kultuuripärandiga tegelevad mittetulunduslikud organisatsioonid on sajandeid säilitanud meie jagatud kultuuri ja teadmust. Osana oma eripärasest rollist peavad nad kandma hoolt selle eest, et avalikus omandis teosed oleksid kogu ühiskonnale kättesaadavad, neid teoseid märgistades, säilitades ja vabalt kättesaadavaks tehes.

8. Teoste vabatahtlikku jagamist autorite poolt ega nende avalikku omandisse andmist ei tohi õiguslikult takistada. Need mõlemad on autoriõigusega võimaldatavad legitiimsed tegevused ning nad on hädavajalikud, et tagada ligipääs kultuurihüvedele ja teadmistele, austades samal ajal autorite soove.

9. Kaitstud teoste isiklik mitteäriline kasutus tuleb teha igäühele võimalikuks ning otsida alternatiivseid võimalusi selle eest autoritele hüvitise maksmiseks. Ehkki iga inimene vajab enesearenguks võimalust teoseid mitteärikselt kasutada, on samavõrd tähtis, et autorite huve võetaks arvesse uute autoriõiguse erandite ja piirangute kehtestamisel ning vanade muutmisel.